Mısır Basınında II. Abdülmecid (1922-1926)*

Hilal Livaoğlu MENKÜÇ**

Öz

Saltanatın kaldırılmasının ardından 18 Kasım 1922'de TBMM tarafından seçilerek hilafet makamına getirilen II. Abdülmecid 3 Mart 1924'te kaldırılmasına kadar bu makamda kalmıştır. Görevini fiilen yürüttüğü 16 aylık dönemde Mısır basınında gerek halife olarak daralan yetki ve sorumlulukları, gerek Ankara Hükümeti ile ilişkileri bağlamında yoğun bir yazım faaliyetine konu teşkil etmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının ardından 1926'daki Kahire Hilafet Konferansına kadar ise halifeliğinin düşüp düşmediği çerçevesindeki hukuki ve siyasi tartışmaların yanı sıra Avrupa'ya gönderilmesi ve oradaki mütevazı hayatı Mısır basını tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu çalışma, Abdülmecid Efendi'nin bir halife, Osmanlı hanedanının bir üyesi ve Ankara ile ilişkileri bakımından; Kasım 1922'den Mayıs 1926'ya kadar Mısır'ın önde gelen 3 basın organı, el-Ahrâm, el-Mukattem ve el-Menâr'da nasıl resmedildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülmecid, halife, hilafet, saltanat, Mısır, basın.

ABDULMEJİD II İN THE EGYPTİAN PRESS (1922-1926)

Abstract

Abdulmejid II, elected by Turkish Parliament as the Caliph of Muslims in 18th November 1922, remained in office until the abolishment of the caliphate. This period of 16 months has witnessed an intensive activity in the Egyptian Press involving the new Caliph's limited authority which was found unorthodox, appearently. His relationship with Ankara Government was also discussed in detail. From his entering upon the office until The Cairo Conference for Caliphate which was held in 1926, Abdulmejid Effendi has remained to be a major theme for Egyptian journalists as the questions about the destiny of Islamic Caliphate arised and he was the one whose caliphate has received wide acceptance around the World. This study tries to reveal how prominent Egyptian newspapers of the time, al-Ahram, al-Mokattam and al-Manar, have perceived Abdulmadjeed II as a caliph, a member of the Ottoman Dynasty and an opponent of Ankara Government.

Keywords: Abdulmejid II, caliph, caliphate, sultanate, Egypt, press.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 03.11.2017. Yayın Kurulu ve Hakem Değerlendirmesinden Geçen Makalelerin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 08.04.2018.

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalında Doç. Dr. İlyas Topsakal'ın danışmanlığında hazırlanan ve 2017 yılında kabul edilen *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922-1924* ana başlıklı doktora tezinin ilgili bölümün genişletilerek hazırlanmış halidir.

** Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, e-mail: livaogluhrw@gmail.com

Giriş

16. yüzyılda Osmanlı egemenliği altına girmesine rağmen ilk zamanlarda ülke idaresinde söz sahibi olmak isteyen Memlük beylerinin kontrol altına alınmasında güçlük çekilmesi, sonrasında ise Fransız ve İngiliz işgalleri Mısır'ı Osmanlı'dan aşamalı olarak koparmış ve onu Bâb-ı Ali muhaliflerinin toplanma noktası haline getirmiştir. Öte yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısında Şam ve Beyrut'taki muhalif entelektüellerin devlet kontrolünden nispeten hâlî bulunan Mısır'a gelmesi de buradaki entelektüel hayatı canlandıran önemli etkenlerden biri olmuştur. İkisi de Suriyeli Hristiyanlar tarafından kurulan el-Ahrâm ve el-Mukattem gazetelerinin Mısır kamuoyundaki başarı ve tanınırlığı bahsettiğimiz Suriye dalgasının Mısır yazın hayatında nasıl bir etki meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu gazetelerden el-Ahrâm, Lübnanlı Katolik Selim ve Bişara Takla kardeşler tarafından kurulmuş ve uzunca bir dönem Fransız politikaları doğrultusunda yayın yapmıştır. 1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgaliyle birlikte el-Ahrâm gazetesinin de işgal karşıtı milliyetçi cepheye yanaştığı ve bu minvalde yayın yaptığı bilinmektedir. Bahsi geçen milliyetçi cepheye karşı halk İngiliz politikalarına yakınlaştırmak için ise 1888 yılında bizzat Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin öncülüğünde yine Lübnanlı iki Protestan gazeteciye el-Mukattem gazetesi kurdurulmuş ve gazete en güncel haberleri içermesi ve zengin içeriği sayesinde döneminin en popüler gazetelerinden biri olmayı başarmıştır.[1]

Osmanlı karşısında konumlanışları bakımından değerlendirildiğinde, Mısır'ın Osmanlı mirasından koparak Batı'yı örnek almasını öngören modernist çizgide yayın yapan bu gazetelerden her ikisi de Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı ve Türklerin bu mücadele ile elde ettiği kazanımlara sayfalarında yoğun olarak yer vermişlerdir. Bu bağlamda her iki gazete de Osmanlı saltanatının sona erdirilerek cumhuriyetin ilan edilmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş, buna karşılık muhafazakar değerlere daha yakın durduğu görülen el-Ahrâm gazetesi, Halifeliğin kaldırılmasından sonra yaşanan şaşkınlığı daha iyi yansıtmıştır. Öyle ki el-Ahrâm, saltanatın kaldırılmasını olumlu karşılamakla beraber özellikle 1924'te Hilafetin lağvının akabinde , Vahdettin Han hariç, Osmanlı hanedanına ve özellikle II. Abdülmecid'e yönelik olumlu yorumlara sıklıkla yer vermiştir.

Suriye asıllı ıslahatçı düşünür Muhammed Reşid Rıza tarafından kurulan ve ara sıra farklı yazarlara da yer vermekle birlikte genelde Rıza'nın bir eseri mahiyetinde olan el-Menâr ise özellikle 1922'de Hilafet makamının siyasi yetkilerinden arındırılması sonrasında meseleyi hem fıkhi hem de siyasi düzlemde ele alan, bu sırada Abdülmecid Efendi'nin halife olarak işlevini de değerlendiren makalelerin sıklıkla yer aldığı bir yayın organı olmuştur.[2]

1 İbrahim Abduh, *Tatavvuru's-sahâfeti'l-mısriyye*, Kahire, 1982.
2 Muhammed Harb, "el-Menâr", *DİA*, *c. XXIX*, s. 117.

1. Saltanatın Kaldırılmasından Sonra II. Abdülmecid

1.1.Saltanatın Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması şüphesiz Hilafet müessesesinin tarihindeki dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Genelde İslam dünyasında, özelde ise Mısır'da bir kurum olarak hilafetin mahiyeti ve işlevselliğine dair tartışmaların 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzandığı ve gerek mana gerekse fonksiyon bakımından Hilafet makamıyla ilgili uygulamaların Arap entelektüeller tarafından eleştiriye maruz kaldığı bilinmektedir.[3] Bununla birlikte, İslam dünyasındaki sömürgecilik karşıtı hissiyatın Kurtuluş Savaşında ifadesini bulması ve Müslüman kamuoyunun Osmanlı-Türk geleneğini, İslam'ın modern dünyadaki yegane muhtemel temsilcisi olarak görme eğilimi nedeniyle İstanbul, I. Dünya savaşından sonra siyaseten olmasa da manevi anlamda İslam dünyasına ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. Bu manevi önderliğin merkezinde ise zayıf konumuna rağmen Hilafet kurumu bulunmaktadır. Bu sebepledir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin hilafet makamını lağvetme kararı pek çok Arap tarafından Türklerin diğer Müslümanlarla bağlarını koparması ve yüzünü tamamen batıya dönmesi olarak algılanmıştır. el-Ahrâm editörü Davud Berekât hilafet kurumunun kaldırılmasından sonra Arapların yüzünü İstanbul'dan Kahire'ye çevirdiklerini yazmaktadır.[4] Hilafetin kaldırılmasından önce İstanbul'un Müslümanlar nezdindeki ayrıcalıklı konumuna darbe vuran gelişme ise saltanatın kaldırılması ve hilafet makamının siyasi otoriteden yoksun bırakılarak salt manevi bir makamı temsile indirgenmesi olmuştur.

1 Kasım 1922'de TBMM'de alınan karar[5] sonrasında Saltanatın kaldırılması Hilafet tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Osmanlı Dev-

3 Özellikle II. Abdülhamid'in Pan-İslamist siyaseti çerçevesinde Hilafete özel bir önem atfetmesiyle milliyetçi Arap yazarların Hilafetin Kureyşiliği meselesini temel alan Osmanlı Hilafeti karşıtı söylemlerinin en çarpıcı örneklerinden birini Abdurrahman Kevâkibî vermiştir. Kevâkibî'nin Osmanlı Hilafeti aleyhindeki fikirleri için bkz. Tufan Buzpınar, "Kevâkibi, Abdurrahman b. Ahmed", *DİA*, c.XXV, 340.

4 Aktaran Y. Lebib Rizq, "al-Ahrâm: A Diwan of Contemporary Life", http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2001/556/chrncls.htm. Osmanlı son devrinin kıymetli fikir adamlarından Halil Halid Bey de anılarında yabancı tebaasında olan Müslümanların halifeye duydukları derin bağlılığın saltanat idaresinin yanlışlarıyla; "son dönemde devletin aleme yanlış fikirler verecek hallerde bulunması" sebebiyle azaldığını itiraf etmektedir. bkz. Halil Halid, *Cezayir Hatıratı*, haz. Cemil Çiftçi, İstanbul, 2007, 34-35.

5 *"Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudûd-u milli dahilinde yeni varisi olduğuna ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile hukuk-u hükümrânî milletin nefsine verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın ma'dum ve tarihe müntakil bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisi'ne ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşru'u olan makamı hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi." bkz.* Osmanlı İmparatorluğunun inkiraz bulup TBMM Hükümeti teşekkül ettiğine dair heyeti umumiye kararı, 30.10.1338 (1922), 3. Tertip, Düstur, Cilt:3, s. 149.

leti'nin resmen yıkılışının ardından Mısır'da dönemin en popüler basın organlarından olan el-Ahrâm, el-Mukattem ve el-Menâr'da bir yandan Devlet-i Aliyye'nin inkıraz sebepleri ve TBMM Hükümeti'nin takip edeceği siyaset tartışılırken bir yandan da konunun dünya müslüman kamuoyunu ilgilendiren boyutu olarak Hilafet kurumunun geleceği ve II. Abdülmecid'in hilafet makamına getirilmesi de yoğun biçimde tartışılmıştır. el-Mukattem ve el-Ahrâm gazetelerinde konuyla ilgili olarak İngiliz ve Fransız basınında yapılan değerlendirmelerin de Arapça'ya tercüme edilerek okuyucuya sunulduğu görülmektedir.[6]

Kararı takip eden günlerde özellikle el-Mukattem'de Türkiye'nin bu sürece nasıl hazırlandığı ve devrimin hangi şartlarda gerçekleştiği hususunda etraflı değerlendirme yazıları kaleme alınmıştır. 16 Kasım 1922 tarihli el-Mukattem'de, saltanatın ilgası kararının arefesinde neler yaşandığı; Mustafa Kemal ve son sadrazam Tevfik Paşa arasında gidip gelen telgraflarla anlatılmıştır.[7] el-Mukattem, Büyük Millet Meclisi'nde de dile getirilen, İstanbul Hükümeti'nin meşruiyetini delillendirmek için Hilafet kurumunu bir koruma kalkanı gibi kullanmak istediği şeklindeki iddiaları da okuyucusuna aktarmıştır. [8]

Mustafa Kemal'in saltanatın kaldırılması vesilesiyle TBMM'de yaptığı konuşma da Arapça'ya tercüme edilerek el-Mukattem'in 19 Kasım 1922 tarihli sayısında yer almıştır. Makale, el-Mukattem'in konuşmaya ilişkin değerlendirmelerini de kapsamaktadır.[9] Mustafa Kemal konuşmasında Hilafetin tarihsel sürecine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuş, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifenin şura yöntemiyle belirlendiği, Emevîler ile birlikte veraset usulüne geçildiğini vurgulamış ve saltanatın dini bir muhtevasının olmadığı tezini işlemiştir. Mustafa Kemal konuşmasında Selçuklular dönemindeki uygulamaya da değinmekte ve Selçuklunun fiili hakimiyeti çatısı altında Abbasi halifesinin siyasi otoriteden yoksun salt manevi bir konumu haiz bulunduğunu da hatırlatarak TBMM'nin kararına dini-tarihsel bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.[10]

Mustafa Kemal'in yanı sıra Rıza Nur'un saltanatın ilgasına ilişkin görüşleri de basına yansımıştır. el-Mukattem'de yayınlanan bir makalede Mustafa Kemal gibi Rıza Nur'un da İslami hilafetin daha Emevîler döneminde Saltanat ile dejenere edildiğini düşündüğü aktarılmaktadır. Yazıda Rıza Nur'un Rusya'ya ziyareti sırasında Müslümanların kendisine "Anadolu'nun Müslü-

6 bkz. "el-Müslimûn ve'l-hilâfe", *el-Ahrâm*, 22 Kasım 1922, s. 1; "el-Halîfetü'l-cedîd ve ârâuhu's-siyâsiyye", *el-Mukattem*, 6 Aralık 1922, s. 2.

7 Telgrafların içeriği ile ilgili olarak bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk c. II, İstanbul 1960,* 687-9.

8 "Keyfe vaka'a'l-inkilâb fî türkiyâ", *el-Mukattem*, 16 Kasım 1922, s. 1.

9 "el-Hilâfe ve's-saltana: Hutbetu Mustafa Kemal fî meclisi ankara", *el-Mukattem*, 19 Kasım 1922, s. 1.

10 Kemal Atatürk, *Nutuk c. III, s. 1248.*

manların yeni kabesi" olduğunu söylemesi, Müslümanların yeni Türk Hükümeti'nin dine müteallik konulardaki tutumları da dahil bütün tasarruflarını destekledikleri şeklinde bir alt metinle birlikte okuyucuya sunulmaktadır. Rıza Nur kendisi ile röportaj yapan muhabirin halifenin görevlerinin belirlenip belirlenmediği hususundaki sorusuna ise bu konunun henüz karara bağlanmamış olmakla birlikte, Hilafet makamının Şeyhülislam'ın görevlerini yerine getirecek bir dini otorite makamı olabileceğini gündeme getirmiştir. [11]

Saltanatın ilgasından sonra dış basında Türkiye ve Hilafet hakkında yer alan değerlendirmeleri de okuyucuları ile paylaşan el-Ahrâm ve el-Mukattem gazeteleri, özellikle İngiliz basınının önde gelen gazetelerinden Arapçaya tercüme ettikleri makalelere sayfalarında yer vermişlerdir. Tercüme edilen metinlere ilişkin yapılan değerlendirmelerde, İngiltere'nin Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiği ve Türkiye'de rejimin değişmesi ve yeni bir halifenin göreve getirilmesi meselesinin sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele olmadığı vurgulanmıştır.[12]

el-Ahrâm ise Hilafet kurumunu bünyesinde bulunduran bir Türkiye'nin Batılı devletler nezdinde büyük bir tehdit oluşturacağı yorumuna yer vermiştir. Mustafa Kemal'in siyasi liderliğinin yanı sıra kazandığı askeri zaferlerin Türklerle Arap halkları arasında önemli bir yakınlaşma için gerekli zemini hazırladığına ve Arapların siyasi açıdan Türklerin boyunduruğundan çıkma gayretine rağmen Türklerin Araplar tarafından halen Hilafet makamının sahibi olarak tanınmakta olduğu vurgulanmaktadır.[13]

el-Mukattem ve el-Ahrâm gazetelerinde görülen, Osmanlı Devleti'ne karşı TBMM Hükümeti'ni destekleyen bu tavır el-Menâr tarafından da Hilafetin kaldırıldığı Mart 1924'e dek benimsenmiş görünmektedir. Zira konuya ilişkin yayınladığı "Yeni Türk İnkılabı" başlıklı yazısında Reşid Rıza, İstanbul Hükümetinin son derece ağır şartlarda anlaşmalarla ülkeyi çıkmaza sürüklediğini, buna karşın Mustafa Kemal önderliğindeki halkın ayaklanarak memleketlerini kurtarmaya muvaffak olduklarını beyan etmiştir. Rıza, son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi tarafından çıkarılan ve halka Kemalistlerle savaşmayı emreden fetvayı da eleştirmiş[14], İstanbul'un işgal altında olduğu ve Anadolu

11 "el-Hilâfe ve's-saltana: Hadîsu duktûr rıza nur bey", *el-Mukattem*, 21 Kasım 1922, s. 2.

12 "el-Müslimûn ve'l-hilâfe", s. 1. Dönemin önde gelen yazarlarından Taha Hüseyin (1889-1973) de es-Siyase gazetesi için kaleme aldığı bir değerlendirmede Saltanattan ayrılan Hilafet kurumu için tüm müslüman toplumların temsilcilerinden meydana gelecek bir kurul oluşturulmasını, halife seçme işinin bu kurula devredilmesini teklif etmiştir. Taha Hüseyin, "Mes'eletü'l-hilâfe", *es-Siyâse*, 15 Kasım 1922, s.4. alıntılayan Richard Hattemer, *Atatürk und die türkische Reformpolitik im Spiegel der ägyptischen* Presse, Berlin 1997, 60.

13 "el-Müslimûn ve'l-hilâfe", s. 1.

14 Mustafa Sabri Efendi Saltanatın kaldırılmasından sonra Mısır'a giderek burada Mustafa Kemal ve inkilapları aleyhine el-Ahrâm ve el-Mukattem gazetelerinde yer alan yazılar kaleme almıştır. Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arkaplanı (en-Nekîr ale'l-münkirîne'n-ni'me),*

ile irtibatının kesildiği, bütün iletişim ve ulaşım vasıtalarına yabancıların hakim olduğu bir ortamda bu fetvanın bir anlam taşımadığını ifade etmiştir.[15]

1.2. Saltanattan Ayrılan Hilafetin Durumu

Saltanatın kaldırılması ile birlikte Hilafet kurumunun da siyasi yetkilerden arındırılarak salt manevi bir makam haline getirilmesi Mısır basınında Hilafet fıkhının teori ve tarihsel pratik çerçevesinde yoğun biçimde tartışıldığı bir ortam doğurmuştur. Zaman zaman el-Mukattem ve el-Ahrâm'da da rastlanan ve Hilafetin mahiyetine yönelik analizlerin yapıldığı bu tür yazılar en sık olarak el-Menâr'da yer almıştır.

Reşid Rıza el-Menâr'daki yazılarında genel olarak siyasi yetkilerinden arındırılmış, sadece ruhani liderlik vasfı bulunan bir halifenin İslami pratiklerle uyuşmadığını dile getirmiştir. Bununla birlikte "bidat" olarak nitelediği bu gelişmeyi tamamen olumsuz görmemiş, İslam dünyasında ve Türkiye'de olağan şartlara dönülene dek hali hazırdaki sistemin geçici olarak uygulanabileceğini belirtmiştir. Zira Rıza'ya göre Müslümanların içinde bulunduğu siyasi durum, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Avrupalı devletlere karşı duruşlarında ve siyasetlerinde desteklemeyi gerektirmektedir. Türklerin Hilafet meselesinde yaptıkları hata onların verdikleri istiklal mücadelesinde yalnız bırakılmasına sebep olmamalıdır. [16]

Rıza'ya göre TBMM'nin bu kararına gösterilecek hoşgörü, daha sonra Türkler savaş durumundan tamamen çıkıp taşlar yerine oturduğunda Hilafetin fıkhi boyutunun kendilerine delilleriyle beraber açıklanması ve bu hatanın düzeltilmesi için ikna edilmelerini kolaylaştıracaktır. Reşid Rıza bu umudunu Mustafa Kemal ve beraberindekiler ile kendisini birleştirdiğini düşündüğü anayasacılık idealine bağlamış görünmektedir.[17] Zira halifenin, monarşide olduğu gibi ferdi bir yetkiyi kullanan yönetici olarak değil de, ümmet iradesinin temsilcisi olarak tanımlanmasının, yeni Türk Hükûmeti'nin vizyonu ile uyuşacağını düşünmektedir. Mesele; Avrupa'da zihinleri bulanmış, hilafeti Osmanlı sultanlarının mutlak iradesinin dinen desteklenmesi şeklinde algılayan inkılapçı Türklere gerçek hilafetin ne olduğunu anlatmaktadır:

çev. Oktay Yılmaz, İstanbul 1996, 97. Mustafa Sabri Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti aleyhindeki bu yazıları nedeniyle Mısır'da gerek halk gerekse önde gelen entelektüelleri tarafından sıkça eleştirilmiş hatta Mısır'dan sınır dışı edilmesi teklif edilmiştir. Yusuf Şevki Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi", *DİA* c. XXXI, s. 351.

15 Muhammed Reşid Rıza, "el-İnkilâbu't-türkiyyü'l-cedîd", *el-Menar,* 19 Kasım 1922, c.23 s.1-10., s. 713.

16 Muhammed Reşid Rıza, "Zaferü't-türk bi'l-yunan*", el-Menâr*, 19 Kasım 1922, c. 23 s.1-10, s. 719.

17 Zira Reşid Rıza'nın Müslümanların ortak işlerinin bir şura aracığıyla yönetilmesini ve halifenin de bu şura tarafından seçilip gerektiğinde görevden alınmasını öngören "ehl-i hal ve'l-akd" teorisi, "müstebid" Osmanlı yönetimindense halkı temsil ettiği düşünülen TBMM'nin desteklenmesine daha olanaklı idi.

"İslam hükümetinde gerçek yetki halifeyi atayan ve gerektiğinde görevden alan komisyonun (ehlü'l-hal ve'l-akd) elindedir. Türkiye Devleti'nde ise bu komisyon Büyük Millet Meclisi'dir. Onlar kazanırsa devlet kurtulacak, kaybederlerse, Allah göstermesin, devlet yok olacak."[18]

TBMM ve Ankara Hükümeti'ne verdiği bu desteğe rağmen Rıza, mevcut durumun mahzuruna ilişkin şerh düşmeyi de ihmal etmemiş, yeni durumun İslami pratik açısından doğuracağı sıkıntıya işaret ederek bu durumun geçici olmasını ve olağan şartlara dönüldüğünde hilafet makamıyla ilgili daha uygun ve hakkaniyetli bir düzenleme yapılmasını umduğunu dile getirmiştir.[19]

1.3. II. Abdülmecid'in Hilafet Makamına Getirilmesi

Yeni halifenin tayinin hemen ardından Abdülmecid Efendi'nin tebrik edildiği kutlama mesajlarının Mısır basınına yansıdığı görülmektedir. Bu mesajlardan biri olan ve 30'un üzerinde Mısırlı bürokratın imzasını taşıyan bir mesajda yeni halifenin İslam ve Müslümanlar için barış ve huzur içinde yaşanacak bir dönemi başlatması için dua edilmektedir.[20]

II. Abdülmecid için Fatih Camiinde gerçekleştirilen biat töreni de gerek el-Ahrâm gerekse el-Mukattem'de tüm ayrıntılarıyla okuyucuya aktarılmıştır. el-Mukattem haberinde, Cuma namazından sonra halife ve beraberindekilerin Fatih Sultan Mehmet'in kabrini ziyaretine, Saraçhane ve Beyazıt üzerinden Çemberlitaş'taki Sultan II. Mahmud'un türbesine uğrayıp ziyaret ettiği ve sarayına döndüğü gibi ayrıntılara da yer vermiştir. II. Abdülmecid'in halifeliğe getirilişi münasebetiyle yaptığı konuşmaya da haberde yer verilmiş, Halife'nin kendisini seçen meclise teşekkür ettiği, Müslümanların Hilafet makamının sahibi olarak Türkiye'ye ve Osmanoğulları'na iltifat ve itimadını şükranla karşıladığı, İslam birliğini ve Müslüman kardeşliğini vurguladığı, Hilafetin sorumluluğunu ve gerekliliklerini elinden geldiğince yerine getireceğini taahhüt ettiği ve bu hususta Müslüman kamuoyu ve alimlerle meşveretin öneminin farkında olduğunu vurguladığı yazılmıştır. Yazıda Türk basınının da Âsitâne'deki bu gelişmeleri olumlu karşıladığına dair değerlendirme de paylaşılmış, Âsitâne'deki eski hükûmet üyelerinin, bürokrat ve bazı elçilerin ve bazı azınlık temsilcilerinin de biat töreninden sonra Halifeyi ziyarete geldiğinin ve Ankara'nın istediği gibi yabancı elçilerin resmi olmayan bir surette kabul edildiğinin altı çizilmiştir.[21]

18 Muhammed Reşid Rıza, "Zaferü't-türk bi'l-yunan", s. 719.

19 Rıza'ya göre İslam hukuku açısından halifenin tayininde, bürokratların ittifakı, Müslüman kamuoyunun onayı ve halifenin Kureyşli olması gibi şartların aranması gerekmektedir. bkz. Muhammed Reşid Rıza, "el-Ahkâmu'ş-şer'iyyetü'l-müteallikatü bi'l-hilâfeti'l-islâmiyye", *el-Menar* 18 Aralık 1922, c.23 s.1-10, s. 729.

20 "Tehnietü'l-halîfe", *el-Mukattem*, 6 Aralık 1922, s. 2.

21 "Hafeltü'l-bey'a fi'l-fâtih", *el-Mukattem*, 7 Aralık 1922, s. 1; "Hafletü'l-bey'a fi'l-fâtih", el-Mukattem, 8 Aralık 1922, s.1. II. Abdülmecid'in bu bildirisi geleneğe aykırı biçimde Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Ankara'nın isteği üzerine gerçekleşen bu durum karşısında Halife II. Abdülmecid metnin bir de Arapça nüshasının yayınlanmasını talep ettiği fakat bir cevap

Yeni halifenin atanmasıyla Mısır kamuoyunun gündemine gelen bir başka mesele ise geleneksel olarak Halife adına okutulan Cuma hutbelerinin akıbeti ile alakalıdır. el-Ahrâm'ın İskenderiye muhabirinin bu konudaki yorumu, yeni halifenin siyasi otoriteden yoksun bulunmasının Mısır'da dini geleneklerin uygulanması bağlamında fiili bir etki meydana getireceğine inanıldığı şeklinde olmuştur. Nitekim Mısır camilerinde saltanatın ilgasından önce okunan cuma hutbelerinde, "*İki kıta ve iki denizin sultanı, hâdimu'l-haremeyni'ş-şerîfeyn, sahibimiz Sultan .....'ın oğlu Sultan ...., Gâzi-Sultan ..... "* gibi övgü ifadeleriyle birlikte "*Allah'ım sen sultanımızı ve askerlerini muzaffer kıl. Onu destekle, koru ve zafer nasip et, ona dünya ve ahiret mülklerini ver*" gibi duaların edildiği, yeni durumda bu tür ifadelerin anlamının sorgulanacağını ifade eden yazar, yeni bir metin hazırlanarak Müslümanların halifesiyle birlikte Mısır kralının da isminin zikredilmesini önermektedir. [22]

1.4. II. Abdülmecid'in Halifeliği

Saltanatın ilgasından sonra herhangi bir siyasi otoritesi olmaksızın Halifelik makamına gelen II. Abdülmecid İslam dünyasının genelinde hüsnükabul ile karşılanmış fakat şer'î açıdan sakıncalı kabul edilen bu yetki kısıtlaması hususunda Ankara Hükümeti'nden olumlu bir adım atması talep edilmiştir. Özellikle Hindistan'da konuyla ilgili yoğun çaba sarf edildiği, Türk resmi makamları ile iletişimin koparılmadığı ve ciddi bir heyet trafiğinin yaşandığı görülmektedir.[23] Hilafet makamının siyasi yetkilerle yeniden teçhizi hususunda Mısır'da da benzer bir gündem oluştuğunu ve özellikle el-Ezher Üniversitesi ve ona bağlı enstitülerdeki ulemanın bu hususa sürekli gündemde tutmak kaydıyla Abdülmecid Efendi'ye biat ettikleri görülmektedir.

Burada, İskenderiye ulemasının Abdülmecid'e biatındaki özel durum dikkat çekmektedir. Zira, daha sonra Hilafetin makamının kaldırılması ile de Osmanoğulları lehinde açıklamalarda bulunacak olan İskenderiye ulemasının II. Abdülmecid'e biat ederken onun halifeliği hakkında bir sahihlik yahut şeriata uygunluk tartışmasından kaçındığı görülmektedir. İskenderiye'nin önde gelen ulemasının yeni halifeye biatlarını ilan ettikleri ve 13 Aralık 1922 tarihinde *el-Mukattem* tarafından da yayınlanan metinde halifeye herhangi bir şart koşmadan biat ettikleri görülmektedir.[24] Bahsi geçen İskenderiyeli ulemanın yine el-Ezher'e bağlı İskenderiye Enstitüsünde ders vermesi İskenderiye'nin İstanbul'a bağlılık bakımından Kahire'den daha farklı bir atmosferi olduğunu ortaya koymaktadır.

alamadığı bilinmektedir. (bkz. Cevdet Küçük, "Abdülmecid Efendi", *DİA*, c. I, s. 263.) el-Mukattem'in bu önemli ayrıntıyı okurlarıyla paylaşmaması ise dikkat çekicidir.

22 "Havle'l-mübâyaati bi'l-halîfe", *el-Ahrâm*, ? Kasım 1922, s. 1.

23 Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara, 1997, s. 243-249.

24 "Mubâyaatu ulemâi'l-iskenderiyye li celâleti'l-halîfe", el-Mukattem, 13 Aralık 1922, s.3.

Öte yandan el-Menâr'da yayınlanan yazılarında Reşid Rıza, Halifeliğin dünyevi otoriteden ayrılmış haliyle uzun vadede kabul edilebilir olmadığını düşündüğünden, geçici olarak Türk Hükümetinin tayin ettiği Halife Abdülmecid'e biat etmekle beraber tüm Müslüman ülkeler bağımsızlıklarını kazandığında meseleyi büyük bir şura toplayarak çözmenin nihai hedef olması gerektiğini dile getirmiştir. Rıza, bağımsız durumdaki Afgan Hükümeti'nin Abdülmecid Efendi'yi halife olarak tanıdığını da hatırlatarak bu durumun Halife'nin "anormal durumuna" bir delil olduğunu söylemiştir. Zira Afgan Hükümeti yeni halifeye biat etmesine rağmen, Türk Hükümetinin kendi üzerinde bir güç olarak tanımayı reddetmişti. Rıza'ya göre bu, hilafet makamının bundan böyle sahibine dünya Müslümanları nezdinde manevi bir nüfuz kazandıran bir şeref madalyası olarak taşınacağını ve böyle algılanacağını göstermektedir. [25]

II. Abdülmecid'in halifeliğine yönelik yorumlar arasında Hilafetin Kureyşîliği meselesinin de sık sık gündeme getirildiği görülmektedir. Bu hususta hem Halife'nin Kureyş soyundan olması gerektiğini savunan hem de bu tezi kabul etmeyen tarafların görüşlerinin Mısır basınında yer bulduğu söylenebilir. Reşid Rıza el-Menâr'daki yazılarında en sahih ve faziletli hilafetin Kureyşlilik şartıyla gerçekleşeceğini yazarken, el-Mukattem ve el-Ahrâm'da karşı tezin görüşlerine de yer verilmiştir. Örneğin el-Mukattem'de yer alan bir okuyucu yorumunda, Hilafetin Türklerin elinde kalması fikri desteklenmiş, Hilafet kurumunun Hz. Peygamber'i (sav) müteakiben Müslümanları bir arada tutmak ve haklarını gözetmek üzere ortaya çıktığını ve fıkhi açıdan halifenin Arap ya da Kureyşli olmasının şart olmadığını, hatta Hz. Peygamber'in "Habeşli bir köle bile olsa dinleyip tabi olunması" buyurduğu hatırlatılmıştır. Yine halifenin Arap lisanını konuşuyor olması da ulema tarafından şart koşulmadığı ifade edilmektedir. [26]

Geleneksel sultan-halife çizgisinden uzaklaşılmasının yanı sıra 19. yüzyılın ilk yarısında tebellür etmeye başlayan Kureyşilik propagandasının bu şekilde tekrar gündeme taşınması, özellikle Kahire'deki ulema çevresinde II. Abdülmecid'in Halifeliğinin ne kadar sahih olduğu konusunda tartışmalara yol açmış görünmektedir. Nitekim yine el-Mukattem'de yer alan bir okuyucu yorumunda, Mısırlı ulemanın Ankara'nın hilafetin geleceği hususunda taşıdığı asıl niyeti anlamadan biat etmekte acele etmemesi gerektiği dile getirilmiş, kitlesel bir biatın Müslümanların bu hususta iradesini doğru yansıtmayacağı iddia edilmiştir. Yazara göre Ankara Hükümeti desteklenmekle

25 Mustafa Fâdıl el-Gavrî, "el-Hilâfe ve'l-lugatü'l-arabiyye", *el-Mukattem*, 8 Aralık 1922, s. 4. Yazar burada el-Mukattem'i meselenin dini boyutuna ilişkin görüşler yayınlayarak spekülasyon yapmakla eleştirmiştir.

26 "Bir okuyucu", "el-Hilâfe", *el-Mukattem*, 8 Aralık 1922, s. 4.

birlikte, Hilafetin gerçek manasından uzaklaşmasına izin verilmemeli, meselenin fıkhi boyutu asla ihmal edilmemelidir. [27]

el-Ahbâr[28] gazetesinin eski editörü Emin Râfii'nin II. Abdülmecid'in halifeliğine ilişkin el-Menâr'da kaleme aldığı makale de II. Abdülmecid'e biatın sıhhati hususunda duyulan şüpheyi yansıtmaktadır. Nitekim Râfiî, el-Ezher ve ona tabi dini kurumların çoğunun Abdülmecid'e biatlarını basın aracılığı ile ilan etmesini eleştirmiş, onların İslam'ın imamet ile ilgili hükümlerini bilmeyen gruplarla ortak hareket ettiğini iddia etmiştir. Başından beri bu atamanın sahih bir Hilafet anlayışına ters düştüğünü, Abdülmecid'e verilen biatın hükümsüz olduğunu, bu atamanın Abdülmecid'i mutlak olarak Müslümanların halifesi olmak şöyle dursun, yeni Türk Devletinde bile kendisine tabi olunan bir imam kılmadığını bildiklerini iddia etmektedir. Zira ona göre bu biatı gerçekleştirenler müslümanlar arasında *ehl-i hal ve'l-akd*[29] olarak nitelenebilecek kişiler değillerdir. Hatta Râfiî, Abdülmecid Efendi'ye verilen biatın Mısırlı ulema adına bir utanç kaynağı olduğunu yazacak kadar ileri gitmiştir. Mısır uleması, bu kararla "Ankara'daki günahkarların İslam ümmeti nazarında çok yüksek olan Hilafet makamı üzerindeki yetkisini" istemeden de olsa teyit etmiştir. Râfiî'ye göre Ankara'nın II. Abdülmecid'i siyasi anlamda eli-kolu bağlı bir halife olarak Hilafet makamına getirmesi, daha sonra Hilafetin ilgasını kolaylaştırmak için çirkince düzenledikleri siyasi bir tezgahtan ibarettir. [30]

2. Hilafetin Kaldırılmasından Sonra II. Abdülmecid

2.1. Hilafetin Kaldırılması

İslam dünyasında sömürge karşıtı hissiyatın tek tesellisi olarak algılanan Hilafet makamının 3 Mart 1924'te TBMM kararı ile ortadan kaldırılması[31] İslam dünyasında maddi ve manevi olarak desteklenen ve Batı'ya karşı İslam'ı temsil eden bir lider olarak algılanan Mustafa Kemal'e karşı büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiş, Müslümanlar kendilerini ihanete uğramış hisset-

27 Kemalistlere karşı var olan şüphe bile onların Osmanoğulları'na tercih edilmesi gerçeğini değiştiremez zira yazar, Osmanoğulları'nın da şeriatı harfiyen uygulama konusunda mükemmel olmadıklarını fakat buna rağmen Osmanlı hilafetinin şerî kabul edildiğini düşünmektedir. "Bir öğretmen", "Kelimetü'l-hak fi'l-hilâfe ve'd-devleti'l-hilâfeti'l-mansûra", *el-Mukattem*, 12 Aralık 1922, s.3.

28 el-Ahbâr, Milliyetçi lider Mustafa Kamil tarafından İngilizlerin Mısır'dan çekilmesini sağlama amacıyla 1907'de kurulan siyasi parti Hizbu'l-Vatanî'nin yayın organıdır.

29 İslam hukukunda devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet. bkz. Abdülhamid İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l-hal ve'l-akd", *DİA*, c. X, s. 539.

30 Emin er-Rafii, "el-Hilafe ve'l-mu'temerü'l-İslami", *el- Menâr*, 2 Temmuz 1924, y. 1924 c. 25 sayı 1-10, s.372.

31 "Halife hal' edilmiştir. Hiafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır." bkz. "Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun", Kanun No: 431,26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340, Düstür, Tertip III, C.5, s. 668 (323)

mişlerdir. Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı zaferler için övgü dolu bir şiir kaleme aldığı sırada hilafetin ilga edildiği haberi kendisine ulaşması üzerine Mısırlı şair Abdulmuttalib'in yaşadığı şok ve öfke hissiyle şiirini yarım bırakması Mısır'daki hissiyatı temsil etmesi açısından çarpıcı bir örnektir. [32]

Hilafetle ilgili haberlerin yoğun bir gündem oluşturduğu Ezher'de ulemadan bir grup 10 Mart 1924 tarihli *el-Ahrâm* gazetesinde tüm Müslümanlara hitaben, Türkiye'nin ilga kararının gayrimeşru olduğunu ve Müslümanların bu karara mutlaka tepki göstermesi gerektiğini yazmaktadır. Grup, hilafetin İslam'dan asla ayrılmaması gereken bir parça olduğunu, hilafetsiz bir İslam aleminin başsız bir bedene benzeyeceğini dile getirilmektedir. Hilafetin şeriat açısından da gerekliliğinin de gündeme getirildiği çağrıda, icmâ ile kaim olan bir kurumun ancak yine Müslüman ulemanın icmâsı ile kaldırılabileceği vurgulanmıştır.[33]

Hilafetin ilgasının nedenine ilişkin geniş tartışmalara bu araştırmanın sınırlarını aştığı için giremiyoruz. Ancak Mısır'ın gerek liberal-milliyetçi, gerekse muhafazakar-milliyetçi çevrelerinde Hilafetin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olarak algılandığı ve kurumun en çok bu nedenle ilga edildiği görüşünün ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.[34]

2.2. II. Abdülmecid'in Durumu

Hilafetin kaldırılmasından sonra Mısır basınında ilk haberler II. Abdülmecid'in durumunun fıkhi ve siyasi açıdan ne olacağına ve son halifenin takip edeceği siyasete dair analizleri yoğun biçimde barındırmaktadır. Özellikle el-Ahrâm gazetesinde Osmanlı Hanedanının Avrupa'ya sürgünü ile ilgili neşredilen haber ve yazıların sıklığı göze çarparken, son halifenin niçin bir Arap memleketine iltica etmediği merak konusu olmuştur. İlgili kararın halifeye nerede, ne zaman ve nasıl bildirildiği, halifenin kararı duyduğunda yaşadığı şok ve üzüntü, ailenin İstanbul'dan aceleyle ayrılmalarına rağmen yanlarında pek çok eşya getirdikleri, Halife'nin Fransa'ya veya İtalya'ya gitmek istediği halde bu isteğinin kabul edilmediği, bu zorunlu göçün İsviçre'de yarattığı hareketlilik, kalınan otelde güvenlik önlemlerinin alınması, Halife'nin

32 Mona F. Hassan, *Loss of Caliphate: The Trauma and Aftermath of 1258 and 1924*, Basılmamış doktora tezi (Princeton Ü., Ocak 2009), s.83.

33 "Mısr ve'l-hilâfe", *el-Ahrâm*, 10 Mart 1924, s.1.

34 Dönemin Ezher hocalarından el-Ahmedî ez-Zevâhirî'nin hatıratını kaleme alan Fahruddin ez-Zevâhirî'nin bu konudaki görüşleri için bkz. Fahruddîn el-Ahmedî ez-Zevâhirî, *es-Siyâse ve'l-ezher min müzekkirâti şeyhi'l-islâm ez-zevâhirî*, Mısır: Matbaatü'l-i'timâd, 1945, s. 207. Hilafet kurumunun devamının Türkiye çıkarlarına aykırı olarak algılanmasına İsmet İnönü ve Rıza Nur'un Hilafetin ilgasının akabinde verdikleri mülakatların Mısır basınında yer bulması da katkıda bulunmuştur. Zira bu iki Türk siyasetçinin argümanlarına Zevâhirî'nin görüşlerinde de rastlanmaktadır. bkz. aynı eser, 207.

duruma müdahalesi ve İsviçre'ye siyasi bir misyonla gelmediğinden endişe yaratacak bir durum olmadığını, güvenlik önlemlerinin gereksiz olduğunu belirtmesi gibi ayrıntılara haberlerde yer verilmektedir.[35] Aynı haberde, II. Abdülmecid'e yolculuk için 20 bin Türk lirası nakit para verildiği[36], sonradan ihtiyaç duyulursa bu meblağın arttırılacağı, yine halifenin Ankara meclisinin kararını milyonlarca Müslümanın iradesine aykırı olmanın yanı sıra Türk halkının iradesine de aykırı olmakla eleştirdiğine ve bundan sonraki sürecin dikkatle takip edeceğine ilişkin sözlerine de yer verilmiştir.[37]

el-Ahrâm'da halifeliğin ilgasının ertesi günü neşredilen makalede olayın tüm dünyada sinirleri alt üst ettiği yorumu yapılırken, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini yüzyıllardır yöneten Osmanoğulları'nın geride bıraktıkları eserler sayesinde hep iyi anımsanacakları ifade dilmiş, tahtlarından ve ülkelerinden kovulmaları kınanmıştır. Bu vesileyle Osmanlı tarihini de özetleyen gazete, gelecekte de siyasetiyle çok özleneceğini dile getirdiği Osmanlı'yı, "Süleyman oğlu Ertuğrul'un, Asya'nın kalbinden Anadolu'ya göç etmiş Türk kabilelerini bir araya toplayarak meydana getirdiği, kökleri toprağın altında, dalları göğe uzanmış bir ağaç" olarak tarif etmektedir.[38]

Abdülmecid Efendi adına sekreteri Kerâmet Nigar'ın Mısır kamuoyuna Hilafet meselesine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür ettiği mektup da el-Ahrâm tarafından yayınlanmıştır. [39] el-Ahrâm'ın İsviçre özel temsilcisinin kaleme aldığı metinde, Lozan Konferansı yıllarında Türkiye ile İtilaf devletleri arasındaki müzakerelerin yapıldığı İsviçre'nin bu kez ülkesinden kovulan Abdülmecid Efendi'nin sığındığı ülke olmasının manidar olduğu yorumu yapılmıştır.[40]

Mısır'daki gazeteler, Hilafetin ilgası ve Halife ile ailesinin Türkiye'den kovulmasından sonra yalnızca Mısır'ın nabzını tutmakla kalmamış, bilhassa Osmanlı'nın eski vilayetleri olan Şam ve Beyrut gibi bölgeleri de yakından takip etmiştir. Örneğin el-Mukattem, bazı Beyrut gazetelerinin Osmanlı hanedanın nihai olarak Şam bölgesine yerleşme ihtimaline geniş yer verdikle-

35 "el-Halîfe Abdülmecîd fî sevîsrâ", *el-Ahrâm*, 10 Mart 1924, s.3.

36 Abdülmecid Efendi ve diğer hanedan üyeleri için uygun görülen harcırah miktarları başlangıçta Abdülmecid Efendi için 100.000 lira ve ailenin geri kalan fertleri için de toplam 200.000 lira olarak belirlenmişti. bkz. "Halîfe Hazretlerinin Ankara'ya Müracaatı", *Tevhîd-i Efkâr*, 26 Recep 1342/3 Mart 1924, s.2. Fakat daha sonra bu meblağ 15.000 liraya indirildi. "Abdülmecid Efendi", *Tevhîd-i Efkâr*, 28 Recep 1342/5 Mart 1924, s.2.

37 "el-Halîfe Abdülmecîd fî sevîsrâ", s.3. Halife ve ailesinin Türkiye'den çıkarılmasına ilişkin bu hüzünlü anlatı Hintli Muhammed Bereketullah'ın *The Khilafet* adlı eserinde de karşımıza çıkar. "... Böylece on üç asrın gelenekleriyle kutsanan, Avrupa milletlerinin gözünde bir güç ve ihtişam sembolü ve son dört asır boyunca İslam'ın savunma kalkanı olan bir müessese göz açıp kapayana kadar göçüp gitmişti..." M. Barakatullah, *The Khilafat*, Dakka, 1970, s. 9.

38 "el-Hilâfe ve mısr: Nuzûlü âl-i usmân an arşihim", *el-Ahrâm*, 4 Mart 1924, s.1.

39 Salih Kerâmet Nigar, "Şükrü celâleti'l-halîfe fî ulemâi mısr", *el-Ahrâm*, 10 Mart 1924, s.3. Halife burada muhtemelen kendisinin hala halife olduğunu savunan ulemadan bahsetmektedir.

40 a.g.e., s.3.

rini bu gazetelerden yaptığı alıntılarla aktarmıştır. Bu yayınlarda, özellikle Lübnanlıların Osmanlı ailesini misafir etmeye hazır oldukları, kendilerine hürmette kusur edilmeyeceğinin ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı hanedan üyelerine gösterilecek saygının asla siyasi bir boyut kazanmayacağının da temin edilmesi gerektiği de hatırlatılmaktadır. Hali hazırda Lübnan'a iltica etmiş bazı hanedan üyelerinin[41] Lübnanlılar açısından yeni bir soruna yol açmaması iktiza ettiği dikkatle vurgulanmıştır. Gazeteye göre Lübnan'ın mevcut sorunları ona yetmektedir ve Osmanlı sultanlarının sıradan ziyaretçiler ya da resmi turistler olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Osmanlı sülalesinden gelen bu misafirler gelecekte ne yapacaklarını kendileri de bilmemektedir. İsviçre, misafiri olan halifenin ne yapması gerektiğini ve kendisi için hangi planın uygun olduğunu ilan etmiştir.[42] Lübnan'ın kuzeyde Türkler, güneyde Araplarla olan komşuluğunun, Osmanlı ailesinin en ufak bir hareketinden derin bir şekilde etkileneceğini savunan gazete, Lübnan'ın da İsviçre gibi hareket ederek hanedan üyelerini kontrol altında tutmasının yerinde olacağı yönünde görüş beyan etmiştir. [43]

Halife ve ailesinin, normal şartlarda Türkiye topraklarından sonra ikinci bir vatan olarak kabul edeceği Mısır'a gelme ihtimali de Mısır basını tarafından değerlendirilmiş, İngiliz Dışişleri Bürosu kayıtlarına göre, Mısır'da halife ve ailesinin İngiliz yönetiminin tavrının kestirilememesi nedeniyle Mısır'a sığınma hususunda kaygı taşıdığına yönelik haberlerin yayıldığı kaydedilmiştir. Özellikle 1922'de haklarında sürgün kararı verilen aile üyelerinin Avrupa ve Suriye'deki farklı noktalara gönderildikleri, bunların pasaport işlemleri sırasında Mısır yetkili makamlarına herhangi bir başvuruda bulunulmadığı, yalnızca bir prensesin eşi ve haremi için 4 Mart tarihinde Mısır'a giden bir gemiye binmeleri için izin istendiği fakat İngiliz büyükelçi Ronald Lindsay'in bu isteğe muvafakat etmediği de aynı raporda bildirilmektedir.[44]

6 Mart'ta Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Allenby'dan İstanbul'daki İngiliz elçiliğine gönderilen mesajda da Mısır Hükümeti'nin Halife ailesinden hiçbir üyeyi Mısır'a kabul etmeyeceği kararı iletilmiştir.[45]

Hilafetin kurum olarak ilgasından sonra Abdülmecid Efendi'nin halife ünvanını koruyup korumadığı meselesi ilga kararını takip eden süreçte Mısır

41 1922'deki Saltanat kararı sonrasında Lübnan'a yerleşen II. Abdülhamid'in oğlu Mehmet Selim Efendi ve beraberindekilerden bahsedilmektedir.

42 Bilindiği gibi II. Abdülmecid'in İsviçre'ye geçtikten birkaç gün sonra TBMM kararını eleştirmesi üzerine Ankara'nın tepkisiyle karşılaşan İsviçre Hükümeti son halifeyi bu tür beyanatlar hususunda uyarmıştı. bkz. Cevdet Küçük, s.264.

43 "el-Umerâü'l-usmâniyyîn ve sahîfetun beyrûtiyye", *el-Mukattem*, 30 Mart 1924, s. 1

44 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, c. 5, s.418-419.

45 Mısır'daki gazetelerde Mısır hükümetinin bu kararı tartışma yaratmış ve bahsi geçen İngiliz raporuna göre bir gazete bu kararı İngiliz otoritelerinin etkisi altında verilmiş bir karar olduğunu yazmıştır. Bkz. Bilal N. Şimşir, aynı eser, s.419.

basınının en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Özellikle ulemanın bu bahiste gündeme getirdiği farklı kanaatler ve Ezher mensuplarının çelişkili beyanatı gazetelerin genellikle ilk sayfalarından yer alan uzun makalelerle tartışılmıştır.

2.2.1. II. Abdülmecid'in Halifeliğinin Düştüğünü Savunanlar

Hilafetin ilgasından 22 gün sonra 25 Mart Çarşamba günü, Mısır'ın ileri gelen din adamları Ezher Üniversitesi'nin Halifeliğin kaldırılmasını görüşmek üzere acilen organize ettiği toplantıda buluşmuştur. Toplantıda, II. Abdülmecid'in Âsitâne'den ayrılmasıyla halife vasfını kaybedip kaybetmediği, imamet için gerekli şartların ortadan kalkıp kalkmadığı, ruhani halifeliğin kabul edilip edilemeyeceği gibi hususlar tartışılmış, toplantı sonunda alınan kararların yer aldığı ve derhal bir hilafet konferansı tertiplenmesine çağrıda bulunulan bildiri metni el-Menâr da dahil olmak üzere birçok gazetede yayımlanmıştır.[46] Bildiri metninde; halifeliğin ümmetin din ve dünya işlerinin yürütülmesi esasına dayanan bir riyaset olduğu, halife herhangi bir korku ya da çekinceden ötürü ahkâm-ı islâmiyeyi uygulayamazsa kendisine biatın zorunlu olmadığı, ümmeti yönetmekten aciz kalır ve Müslümanların çıkarlarını koruyamaz ise imamı hal' etmenin caiz olduğu, II. Abdülmecid'in halifeliğinin zaten dini açıdan tam manasıyla geçerli bir hilafet değil manevi bir makamdan ibaret olduğunu, Türklerin kendisine karşı elde ettiği zaferin ardından kendisini ve ailesini bile korumaktan aciz olduğu için halife vasfına uygun olmadığı, bu sebeple durumun açıklığa kavuşturulması ve Müslümanların zihninde meydana gelen karmaşanın giderilmesi için mümkün olan en kısa zamanda bir hilafet kongresinin tertip edilmesi gerektiği ve bunun için en uygun yerin de, İslam beldeleri arasındaki imtiyazlı konumu nedeniyle Mısır'ın başkenti olan Kahire olduğu deklare edilmiştir. Konferans tarihi 25 Mart 1925 olarak planlanmış ve İslam aleminin katılımı istenmiştir.[47]

Abdülmecid Efendi'nin halifeliğini tanımayan bu grup 1925'te düzenlemeyi amaçladığı konferans planı, II. Abdülmecid'in halifeliği üzerine son sözün bahsi geçen konferansta İslam dünyasından temsilcilerin ortak kararı ile söylenmesini, o zamana kadar İslam dünyasının halifesiz kalmasını öngörüyordu. Tüm İslam memleketlerinden temsilcilerin katılacağı bu konferans ezici çoğunlukla Abdülmecid Efendi'ye biatın geçerliliğini koruduğuna karar verirse, 25 Mart 1924'te çıkan karar geçersiz olacak ve II. Abdülmecid'in halifeliği kabul edilecekti. Abdülmecid Efendi de dini ve manevi vazifesini her yerde yürütebilecek, kendisine uygun miktarda bir maaş bağlanacak ve bu maaş islam vakıfları tarafından ödenecekti. Eğer aksi yönde karar çıkarsa

46 Emin er-Rafii, "el-Hilafe ve'l-mu'temerü'l-İslami", *el-Menar* 2 Temmuz 1924, y. 1924 c. 25 sayı. 1-10, s. 367-370.

47 a.g.e., 367-370

her şeyden önce dini maslahat açısından, istemese de konferansın sonuçlarına razı olacaktı. İsviçre'de ya da ya da başka bir Avrupa ülkesinde ailesi ile birlikte sıradan Müslümanlar gibi yaşayacaklardı.[48]

Ezher tarafından ortaya konan bu plan, özellikle II. Abdülmecid'in yeniden hilafet makamına seçilme ihtimalinin güçlü bir ihtimal olarak ortada durduğu gerçeği görülmesine rağmen hilafet makamının 1 yıllığına boş kalmasını öngörmesi bakımından son derece isabetsiz bir plan olmuştur. Zira II. Abdülmecid'in düzenlenecek konferansa kadar Halife olarak tanınmasının kabul edilmesi yukarıda bahsi geçen plandan daha mantıklı görünmektedir. Meseleye aynı nokta-i nazardan bakarak Ezher'in kararını eleştiren ve II. Abdülmecid'e sahip çıkan Mısırlı aydınlar da sayıca diğer kanat kadar fazla olmasalar da seslerini basın aracılığıyla duyurma imkanı bulabilmişlerdir.

2.2.2. II. Abdülmecid'in Halifeliğinin Düşmediğini Savunanlar

Ezher'in Hilafet konusunu ele alacak bir konferansın gerçekleştirileceği tarihe kadar II. Abdülmecid'in halifeliğinin düşmüş kabul edilmesine dair kararını eleştirenler arasında en önemli figürlerden biri *el-Mukattem* yazarlarından Mahmud Reşad'dır. Mahmud Reşad, başında İslam dünyasının en muteber alimlerinden Ezher Şeyhi'nin bulunduğu bir heyetin, II. Abdülmecid'e biatın geçersizliğini ilanda bu kadar acele etmesini anlamlandıramadığını ifade etmektedir. Reşad, Abdülmecid Efendi'nin hilafeti ifa ettiği yıllar boyunca kendisinden, halifeliğinin Mısırlı alimlerce geçersiz kılınmasını gerektirecek dine mugayir hiçbir fiilin sadır olmadığını beyan etmektedir. [49]

Mahmud Reşad'ın II. Abdülmecid'in hala halife olduğu konusundaki ısrarında, son halifenin hilafet makamını terk ettiğine dair bir açıklama yapmaması ve Mısır'daki bazı ulemanın Ezher'in aksine Abdülmecid Efendi'nin hala halife sayılması gerektiği görüşünü benimsemesinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.[50] Buna ilaveten Mahmud Reşad'ın Ezher'in kararını Hilafet meselesinin çözümüne katkıda bulunacak yapıcı bir karar olarak görmediği de ifade edilmelidir.[51]

48 Mahmud Reşad, "el-Hilâfe eydan", *el-Mukattem*, 29 Mart 1924, s. 1, II. Abdülmecid'e 1922'de verilen biatın geçerliliğini kaybettiğine dair bir başka analizde de Türklerin Müslümanların kendilerine duyduğu güveni kötüye kullandıkları ve Ankara Hükümeti'nin hilafet makamına baştan beri düşman olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. "el-Hilâfetü'l-islâmiyye", *el-Ahrâm*, 7 Mart 1924, s.1.

49 Mahmud Reşad, *a.g.e.*, s. 1

50 Nispeten bağımsız bir ulema heyeti olan Ulema Dayanışma Heyeti Ezher kararını nakzeden kararında Hilafet Konferansı'nın toplanması fikrini uygun bulmakla beraber toplantı gerçekleşene kadar Abdülmecid Efendi'nin halife olarak kalması gerektiğini savunmakta idi. Bkz. Mahmud Reşad, "el-Hilâfe eydan", *el-Mukattem*, 29 Mart 1924, s. 1

51 Mahmud Reşad, *a.g.e.*, s. 1

Ezher'in Abdülmecid Efendi'nin halifeliğini geçersiz kabul eden bu kararına bir tepki de çeşitli vesilelerle hilafetin Türklerde kalmasını savunan İskenderiye cemaatinden gelmiştir. İskenderiye'nin ileri gelenlerinden Dr. Abdülaziz Umran'ın ev sahipliğinde yapılan, çok sayıda İskenderiyeli Müslümanın katıldığı 4 Nisan 1924 tarihli toplantıda bir yandan İskenderiye'de Kahire ile koordineli çalışacak bir Hilafet kurulunun toplanması meselesi gündeme alınırken bir yandan da Abdülmecid Efendi'nin halife olarak tanınmaya devam etmesi gerektiği teyit edilmiştir. Toplantının önemli figürlerinden biri de Cezayir'in milli kahramanı olarak kabul edilen din adamı ve siyasi lider Abdülkadir el-Cezâirî'nin (1808-1883) [52] torunu olan bahsi geçen yıllarda İskenderiye'de yoğun bir siyasi faaliyet göstermekte olduğu anlaşılan Hâlid el-Haseni'dir. Cezayir'deki Fransız sömürgesine karşı 1900'lerden sonra yoğunlaşan siyasi faaliyetin önde gelen isimlerinden biri olan Emir Halid, önce Fransız yönetimindeki Cezayir'den çıkarılmış, Mısır'a gelmiş, 1924'te Fransa'nın İskenderiye Konsolosluğu tarafından İskenderiye'de bulunması tehdit olarak algılandığından kurulan mahkemece Şam'a sürülmüş ve 1936'daki ölümüne dek orada kalmıştır.[53] Halid el-Haseni'nin bir kanaat lideri olarak ön plana çıktığı İskenderiye Hilafet toplantılarında II. Abdülmecid ve Osmanlı Hanedanının hilafetini destekleyici görüşlerin ağırlık kazanması, Fransız ve İtalyan müstemlekeleri olan Kuzey Afrika bölgesinde çalkantılı son devrine rağmen Osmanlı Devleti'ne duyulan bağlılığın da bir göstergesi olarak yorumlanabilir.[54]

Yukarıda bahsi geçen İskenderiye'deki Hilafet toplantısında, Ezher'e karşı bir adım daha atılmış ve Büyük Ulema Heyeti'nin II. Abdülmecid'e halifeliğinin geçersiz olduğuna ilişkin kararının protesto edilmesi kararının yanı sıra Hilafet meselesinin Kahire yerine yabancı nüfuzundan uzak bir İslam memleketinde tüm Müslümanlarca temsil edilecek bir kongrede karara bağlanması da teklif edilmiştir. Toplantıda İtalya idaresindeki Trablusgarp camilerinde okuttuğu hutbelerdeki Türkiye aleyhtarı ifadelere de dikkat çekilmiştir ve İtalyan Hükümeti protesto edilerek Hilafet meselesinde tarafsız kalması istenmiştir. Üçüncü olarak, Hindistan Hilafet Hareketi'nin Ankara'daki çalışmalarına destek verilmekte, bu çerçevede Mısır'dan da bir heyetin Hint heyetine destek olmak üzere Ankara'ya gönderilmesi gündeme gelmektedir. [55]

Benzer bir tepki de Hilafet Hukuk Heyeti adıyla kurulan ve çoğunluğu hukukçulardan oluşan bir gruptan gelmiş, heyet adına el-Mukattem'de bir

52 Ercüment Kuran, "Abdülkâdir el-Cezâiri", DİA, c. I, s. 232-233.
53 Charles-Robert Ageron, *Modern Algeria: A History from 1830 to the Present*, Hong Kong ,1991, s. 80.
54 Halil Halit, *a.g.e.*, s. 34-35.
55 İsmail Hilmi el-Bârûdî, "Lecnetü'l-hilâfeti'l-islâmiyyeti fi'l-iskenderiyye", *el-Mukattem*, 8 Nisan 1924, s. 8.

makale kaleme alan genel sekreter Mahmud Muhammed Sâdık, halifeliğin kaldırılmasını Batılı devletlerin öteden beri planladığı İslam karşıtı projenin bir parçası olarak görmekte, her adımda Müslümanların biraz daha pasifleştiğini ve sindiğini ifade etmektedir. Hilafet Hukuk Heyeti'nin Hilafet meselesinin çeşitli müslüman toplumlardan temsilcilerin katılacağı bir konferansla belirlenmesi hususunda Ezher'in kararına katılırken karara getirilen bazı eleştirileri de haklı bularak dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Hilafet Hukuk Heyeti, Hilafet Konferansı'nın toplanması için planlanan tarihin biraz geç olduğunu ifadeyle, yeni bir halifenin seçimini hızlandırma amacıyla sürenin 1 yıldan 6 aya indirilmesini teklif etmiştir. Bu süre içerisinde ise İskenderiye'deki Hilafet toplantısından çıkan kararla paralel biçimde, II. Abdülmecid'in halife olarak tanınmaya devam etmesini, Ankara'da bulunan Hint heyetini desteklemek üzere Mısır'dan bir heyet gönderilmesini öneren Hilafet Hukuk Heyeti, hem Ankara'ya gönderilecek Mısır heyetinin hem de toplanacak Hilafet konferansının giderlerinin karşılanması için nakdi yardımların toplanacağı bir mali kurul oluşturulmasını da teklif etmiştir. Bunlara ilaveten, Halife II. Abdülmecid'in Avrupa'daki durumu göz önüne alındığında kendisi için bağış toplayacak bağımsız bir mali heyetin de oluşturulması öngörülmüştür.[56]

Görüldüğü gibi Hilafet Hukuk Heyeti II. Abdülmecid'in halife olarak tanınmaya devam etmesi fikrini desteklemekte hatta ona bir maaş bağlanmasını teklif etmektedir. Heyetin eleştirilerinden sadece Ezher'in Büyük Ulema Heyeti değil, Mısır Hükümeti Vakıflar Bakanlığı da nasibini almıştır. Öyle Hilafet Hukuk Heyeti'ne göre II. Abdülmecid'in isminin hutbelerde okunmasına son verilmesini emreden ve "bu ameliye ile Müslümanları derinden yaralayan" Vakıflar Bakanlığı bu kararı nedeniyle protesto edilmelidir. Hilafet Hukuk Heyeti de tıpkı İskenderiye'nin önde gelenleri gibi Hilafet Konferansı için Kahire'yi uygun bulmamış ve toplantının bağımsız İslam beldeleri olarak Türkiye, Afganistan ya da Yemen'de yapılmasını uygun bulduğunu açıklamıştır.[57]

Ezher'in kararına karşı yükselen itirazlar üzerine Ezher hocalarından Hüseyin Muhammed el-Haffâcî Heyeti savunan bir yazı kaleme alma gereği duymuştur. Yine el-Mukattem'de yayınlanan ve itidal çağrısı yapılan bu yazıda, gerek Büyük Ulema Heyeti gerekse Ulema Dayanışma Cemiyeti kararlarının şeriat kaideleri ışığında alındığı ve ikisinin de hukuki açıdan geçerli olduğu, Müslümanların bu iki karardan herhangi biriyle amel edebilecekleri önce sürülmüştür. [58]

56 Mahmud Muhammed Sâdık, "Lecnetü'l-hilâfeti bi'l-hukûk: Beyân 2", *el-Mukattem*, 20 Nisan 1924, s. 3.
57 *a.g.e.*, s. 3.
58 Hüseyin Muhammed el-Haffâcî, "Esâsü'l-mu'temeri'l-islâmiyyi'l-kadîm", *el-Mukattem*, 4. Nisan 1924, s.2.

Esasen Büyük Ulema Heyeti'nin, Ulema Dayanışma Cemiyeti'ne nazaran daha kıdemli üyelerden oluştuğunu bilmekteyiz. Zaten bu durum Haffâcî'nin zikrettiği ve Müslümanları daha yetkin bir ulema grubunun kararını daha ciddiye alması gerektiğini ima etmesine dayanak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zira Haffâcî yukarıda bahsettiğimiz makalesinde, Ezher'in kararında, arasında dönemin Mısır Müftüsü, Mısır Yüksek Mahkemesi Başkanı, Ezher Şeyhi gibi Mısır dini ve yargısal hiyerarşisinin en tepesindeki isimlerin imzası bulunduğunu, Ulema Dayanışma Cemiyeti'nin ise daha mütevazı bir üye potansiyeline sahip olduğunu hatırlatmıştır.[59] Yine de Haffâci'nin ortaya attığı bu görüşlerle Büyük Ulema Heyeti'ni savunmaya çalışması, II. Abdülmecid'e biatı geçersiz kabul eden karara yönelik tepkilerin hukuki altyapısının Ezher tarafından ciddiye alındığını göstermesi bakımından önemlidir.

II. Abdülmecid'in halife olarak tanınmaya devam etmesi yönünde fikir bildiren bir başka isimse kıdemli Ezher üyelerinden Muhammed Şakir'dir. Muhammed Şakir, İstanbul'un ve Osmanlı hanedanının uzunca bir dönem Müslümanlar arasındaki birliği temsil ettiğini hatırlatmış, bu temsilin devam etmesi gerektiğini beyan etmiştir.[60]

Muhammed Şakir, Ankara'nın saltanatı kaldırıp Sultan Vahdettin'i devirirken tam olarak bu niyetle, yani İslam dünyasının sesini ve eylemini bir kılmak gayesiyle hareket ettiği inancındadır. Ona göre İslam dünyası da genel olarak bu inancı paylaşmış ve bu hususta Mustafa Kemal ve arkadaşlarına tam bir güven sergilemişlerdi. Hatta Hilafetin saltanattan ayrılmasının İslâmî açıdan uygun olmadığına inanılmasına rağmen Müslümanların bu duruma tepki göstermemesi bu güvenden ileri gelmekte idi. Ona göre Müslümanların Mustafa Kemal'den gerçekleştirilmesini bekledikleri eylem de tam olarak yeni hilafetle birlik ruhunun yakalanması idi. Fakat gelinen noktada Mustafa Kemal ve ekibinin faaliyetleri kabul edilebilir sınırı aşmıştı. İşte bu sebeple Muhammed Şakir, hilafetin ilgasından sonra İslam dünyası liderlerinin inisiyatif alarak II. Abdülmecid'e ve hilafet makamına sahip çıkmaya çağırmıştır. [61]

II. Abdülmecid'in hala halife olduğunu ve azlinin kanuni olmadığını savunan başka bir makalenin metni[62] Müslümanlara yapılan "*Halife'ye sahip çıkın!*" çağrısıyla başlamaktadır. Yazıda İslam aleminin başsız kalmaması gerektiği, II. Abdülmecid'in halifeliği hususunda TBMM'nin kararının Müslümanları bağlamadığı, kendisine evvelce dünyanın her yanından Müslümanlarca yapılan biatın sahih bir biat olduğu ve bu biatın bozulması için

59 *a.g.e.*, s.2.
60 Muhammed Şakir, "el-Hilâfetü fî nazari'l-âlemi'l-islâmî ba'de't-tecârübi'l-kâsiye", *el-Mukattem*, 15 Nisan 1924, s. 1.
61 *a.g.e.*, s. 1.
62 Metnin altında -yalnızca biri Ezherli olan- bir grup ulemanın imzası bulunmaktadır.

bir sebep olmadığı savunulmuştur. Halife II. Abdülmecid'in Âsitâne'den zorla çıkarıldığı, Müslümanların derhal bir konferans düzenleyip II. Abdülmecid'i halife olarak bırakmak kaydıyla Hilafet için yeni bir sistem ve merkez arayışına girmeleri gerekmektedir. Ulema grubu bu meydanda, İslam'da yalnızca bir halifeye biatın geçerli olduğunu da hatırlatmış, II. Abdülmecid'e yapılan biat hala geçerli ve sahih olduğuna göre, ondan başka birine halife diye biatın caiz olmadığını savunmuştur. [63]

II. Abdülmecid'in halife olmadığını ilan eden Ezher kararını eleştirenlerden biri de Muhammed Kandîl er-Rahmânî'dir. Rahmânî 31 Mart'ta el-Ahrâm'da kaleme aldığı makalesinde Hilafet Konferansı toplanana kadar İslam dünyasının halifesiz kalma fikrini reddetmiştir. Rahmanî, Ezher gibi köklü ve saygın bir kuruma yakışanın, II. Abdülmecid gibi kendisinden hilafet şartları sakıt olmamış bir halifeyi saygılı bir üslupla anmak olacağını savunmuştur.[64]

Rahmânî, Ankara Hükümeti ve TBMM'yi meşru halifeye dolayısıyla şeriata isyan eden Haricilere benzetmiş, Müslümanları onlarla mücadeleye davet etmiş, Hilafet sorunun siyasi açıdan değil fıkhi açıdan mezhep içtihatları da ele alınarak çözülmesi gerektiğini, buna binaen Ezher yetkilileri tüm içtihatları dikkate alan çoğulcu bir yaklaşımla Hilafet meselesini düşünmesi gerektiğini beyan etmiştir.[65]

Halifeliğin kaldırılması ve II. Abdülmecid ve ailesinin İsviçre'ye gönderilmesinin ardından Şerif Hüseyin'in halifeliğini ilanı da Mısır basınında geniş yankı uyandırmakla birlikte genellikle olumsuz karşılanmıştır. Bu hususta Hintli Müslümanlarla benzer hissiyatı taşıyan Mısır kamuoyu, Şerif Hüseyin'i İngiliz işbirlikçisi ve kendi siyasi bekası için çalışan bir lider olarak tasvir etmiş ve İslam dünyasının güveninin kazanamadığından Halifeliğinin destek bulmadığı yorumları yapılmıştır.[66]

Sonuç

Mısır basınının II. Abdülmecid'e yaklaşımı, onun hem Osmanlı hanedanın bir temsilcisi ve dolayısıyla yeni Türk Hükümeti'nin muarızı, hem de Müslümanların manevi lideri olması hasebiyle çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Onun bir halife olarak sahip olduğu haklar daha ziyade Osmanlı hanedanın hilafet hakkı bağlamında tartışılmış, özellikle Ankara Hükümeti

63 "Bir grup ulema", "Mısr ve'l-hilâfe", *el-Ahrâm*, 10 Mart 1924, s.1.

64 Muhammed Kandîl er-Rahmânî, "el-Hilâfetü'l-islâmiyye ve meşîhatü'l-ezher", *el-Ahrâm*, 31 Mart 1924, s.1.

65 Muhammed Kandîl er-Rahmânî, "el-Hilâfetü'l-islâmiyye ve meşîhatü'l-ezher", *el-Ahrâm*, 1 Nisan 1924, s.1.

66 Reşid Rıza, "Fatihatu'l-mücelledi's-sabi ve'l-işrun", *el-Menar* 13 Nisan 1926, c. 27 s.1-10 s. 9; "Hitâb âm fî mâ yecibu ale'l-müslimîne li beytillâhi'l-harâm" *el-Menâr* 5 Ocak 1924, c. 25 s. 45-49; "Ma yenbağî li'l-müslimine ilmuhu ve ameluhu", *el-Ahrâm* 19 Ekim 1924, s.1; "el-Melik Hüseyin ve'l-hilâfe", *el-Ahrâm*, 10 Mart 1924, s.3.

ve Kurtuluş mücadelesine destek veren Kahire merkezli milliyetçi aydınlar tarafından bir halife olarak olarak meşruiyeti TBMM'ye dayandırılmak istenmiştir. Bu sebepledir ki bu grup Mart 1924'teki karar ile II. Abdülmecid'in halifeliğinin düştüğünü savunmuştur. İskenderiye'de yoğunlaşan diğer grup ise Osmanlı Hanedanına Kahire'ye oranla daha yakın bir duruş sergilemiş ve II. Abdülmecid'in TBMM kararına rağmen halife olarak tanınmaya devam etmesini savunmuştur. Reşid Rıza'nın temsilcisi olduğu Islahçıların ise Ankara Hükümeti'ni desteklemek ve Halife'nin bir meclis tarafından seçilmesini olumlu bulmakla beraber Halife'nin siyasi haklarına ilişkin kısıtlamaların kaldırılması yahut dini ve dünyevi başkanlığı aynı şahısta toplanacak bir sistemin icadı hususunda ısrar ettiği görülmektedir. Bu meyanda II. Abdülmecid'in bir halife olarak en büyük handikapı, papalık benzeri ruhani-dini bir liderlik ile ilişkilendirilmesi olmuştur. Bununla birlikte her iki grubun bir halife olarak II. Abdülmecid şahsiyetine karşı daima saygılı bir üslup kullandıkları görülmektedir.

Saltanatın kaldırılmasının ardından yoğun biçimde tartışılan "ruhani hilafet" ve "papalık" benzetmesi, halifeliğin kaldırılmasından sonra II. Abdülmecid'in halife olarak tanınmaya devam edip etmemesi bağlamında yeniden gündeme gelmiştir. Anlaşılan odur ki, II. Abdülmecid'in Kasım 1922-Mart 1924 arası dönemde, en azından İslam dünyasının büyük bölümü tarafından, Ankara'daki siyasi erkle ittifak halindeki bir halife olarak siyasi nüfuzdan tamamen yoksun olarak algılanmış ve İslami ilkelere göre siyasi erkin kendisine yeniden takdimi umut edilmiştir.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

el-Ahrâm

el-Menâr

el-Mukattem

es-Sisyâse

Tevhîd-i Efkâr

Diğer Akademik Çalışmalar

Ageron, Charles-Robert, *Modern Algeria: A History from 1830 to the pressent*, Hong Kong, 1991.

Atatürk, Kemal, Nutuk, c. I-II, İstanbul, 1960.

_____ , Nutuk, c. III-Vesikalar, 1959.

Barakatullah, Mevlana, *el-Khilafat,* Dakka, 1970.

Buzpınar, Tufan, "Abdurrahman b. Ahmed el-Kevâkibî", *DİA.*

el-Ensârî, Abdülhamid İsmail, "Ehlü'l-hal ve'l-akd", *DİA.*

Halid, Halil, *Cezayir Hatıratı,* Haz. Cemil Çiftçi, İstanbul, 2007.

Harb, Muhammed, "el-Menâr", *DİA.*

Hassan, Mona F., *Loss of Caliphate: The Trauma and Aftermath of 1258 and 1924*, Basılmamış doktora tezi (Princeton Ü., Ocak 2009)

Hattemer, Richard, *Atatürk und die türkische Reformpolitik im Spiegel der ägyptischen* Presse, Berlin 1997.

Kuran, Ercüment, "Abdülkadir el-Cezâirî", *DİA.*

Küçük, Cevdet, "Abdülmecid Efendi", *DİA.*

Özcan, Azmi, *Pan-islamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara, 1997.

Rizq, Y. Lebîb, "al-Ahrâm: A Diwan of Contemporary Life", *http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2001/556/chrncls.htm.*

Sabri, Mustafa, *Hilafetin İlgasının Arkaplanı (en-Nekîr ale'l-münkirîne'n-ni'me),* çev. Oktay Yılmaz, İstanbul, 1996.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*

Yavuz, Yusuf Şevki, "Mustafa Sabri Efendi", *DİA.*

ez-Zevâhirî, Fahruddin el-Ahmedî, *es-Siyâse ve'l-ezher min müzekkirâti şeyhi'l-islâm ez-zevâhirî,* Mısır: Matbaatü'l-i'timâd, 1945.